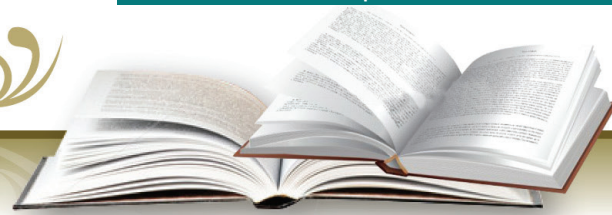




תורה והוראה



377

ראש השנה תשע"ח

קוראים יקרים!

כל התרבויות שבעולם מציינים את יום "ראש השנה" כיום חג. היום הראשון שבשנה מהווה תירוץ מוצדק לחגיגות ולמסיבות: הרי שזכינו לשנה נוספת, לשנה חדשה.

מעניין לציין את הייחוד הסמנטי של יום "ראש השנה" של ישראל. בניגוד ל"שנה החדשה" של אומות העולם, ראש השנה של העם היהודי נקרא על-שם הראש. למה בחרו חז"ל בתואר "ראש השנה", ולא השתמשו בלשון חידוש ("שנה חדשה"), שהוא לכאורה טבעי יותר עבור יום זה?

דומה שישנה משמעות מיוחדת בצירוף המילים "ראש השנה".

למילה "שנה" משמעות של שניות, של דבר החוזר ונשנה. השנים באות והולכות, זו אחר זו, והרי "אין חדש תחת השמש". המעגל כביכול סגור, ועולם כמנהגו נוהג.

יום ראש השנה מציינ את החדירה של חידוש לתוך עולם ידוע מראש. יום ראש השנה הרי הוא

מאמר השבוע ממשיך את העיסוק בסימני ראש השנה. לאחר שעסקנו בדיני הקדימה בברכות, נעסוק השבוע בשאר הלכות ומנהגים הקשורים לסימנים. איזה סימנים נהוג לאכול? מה טעמם? מתי יש לאכול את הסימנים, והאם מברכים עליהם ברכה ראשונה? האם יש לומר את ה"יהי רצון" עם שם ה'? בשאלות אלו, ועוד, נעסוק במאמר השבוע.

מנהג הסימנים של ראש השנה:

הליכות והלכות

אחד המנהגים הבולטים של ראש השנה, שבו אנחנו פותחים את סעודת החג, הוא מנהג הסימנים – מאכלים מיוחדים המונחים על שולחן החג. הגמרא (כריתות ו, א) כותבת ש"סימנא מילתא", לסימן יש משמעות, ומכאן שיש להיזהר שיהיו מאכלים מיוחדים וטובים על שולחנו של אדם בראש השנה.

הגמרא אינה קובעת בדיוק מתי יש להניח את הסימנים על שולחן החג, ויש בכך דיון בין הפוסקים (ע"י בשו"ת משנה הלכות ח"ח, סימן פ; תורת המועדים ד, א). יתרה מזו, לא ברור מתוך דברי הגמרא אם העיקר לראות את הסימנים המונחים על השולחן (גרסת הגמרא בהוריות היא היא רגיל למיחזי בריש שתא"), או שיש דווקא לאכול אותם (ע"י בבית יוסף, אורח חיים סימן תקפג).

עם זאת, המנהג הרווח הוא כמובן לאכול את הסימנים, כפי שנפסק בשולחן ערוך (תקפג, א). אם זאת, כאשר אין אפשרות לאכול את הסימנים, מסיבות בריאות, נגיעות של תולעים, וכדומה, יש עדיין להניחם על השולחן ולראותם.

נהוג לקיים את מנהג הסימנים בסעודת הלילה של ראש השנה. יש שאוכלים את הסימנים בלילה הראשון בלבד (בני יששכר, תשרי ב, יא; אשל אברהם תקפג; פסקי תשובות תקפג, ו), ואילו אחרים נוהגים את המנהג בשני הלילות (אליה רבה תקפג, א; שערי תשובה תקפג, א, ואחרים).

דנו בעבר בנושא של הסימנים ביחס להלכות ברכות: איזה סימן יש לאכול תחילה, כדי להקפיד על הסדר הנכון של הלכות ברכות. השבוע, נדון בשאלות הנוגעות לסימנים עצמם: איזה סימנים יש להניח על שולחן החג? מתי יש לאוכלם? האם יש לברך ברכה ראשונה על כל הסימנים? האם יש לומר את התפילה המקובלת ("יהי רצון") עם שם ה'? בשאלות אלו, ועוד, נדון בהמשך הדברים.

הסימנים

הגמרא (כריתות ו, א; הוריות יב, א) מזכירה ארבעה סימנים בלבד – ארבעה יקרות, ותמרים. ואלו הם (לפי הסדר הנפסק בשולחן ערוך):

1. רוביא (תילתן)
2. כרתי
3. סילקא
4. תמרי
5. קרא

משמעות הסימנים נדרש בשמותיהם. כרתי מזכיר את המילה "כרת", ונדרש כסימן שיכרתו שונאינו. בכך החיים (תקפג, יא) מבאר שהכוונה היא לשונאים שבשמים, למלאכים מקטרגים שעליהם אנו מתפללים שלא יקטרגו עלינו בראש השנה. סילקא מזכיר את סילוק האויבים, ואילו תמרים להשמדתם ("יתמו אויבנו", וחילופין: "יתרו עוונותינו"). קרא נאכל כסימן שיקרע גזר דינו (הרע), וכי "יקראו לפניך זכויותינו". המשמעות של רוביא הוא ריבוי, ויש בו סימן לריבוי זכויותינו. באירופה, נהגו לאכול גזר מסיבה דומה, שכן שם הגזר ביידיש הוא "מצרהן", כלומר, יותר (עי' במשנה ברורה תקפג, א, שמזכיר שיש לאכול מאכלים שמשמעותם בשפה המקומית היא ריבוי). ואולם, גם בקרב יהדות תימן אכלו גזר, והרב יוסף קאפח ציין שאמרו עליו "יגזרו אויבנו ושונאינו". כיום יש שאומרים על הגזר "שתגזור עלינו גזירות טובות". עוד סימנים שנהגו הם (בין היתר):

- דגים (שולחן ערוך הרב ספקג, ב, שכן יש בהם סימן לריבוי ("שנפרה ונרבה כדגים"); יש לציין שהרשב"ץ היה נמנע מאכילת דג בגלל הקרבה בין המילה "דג" ל"דאגה" (עי' ברכי יוסף תקפג, ה, ובמגן אברהם תקצא)
- תפוח בדבר (רמ"א, בשם הטור; אולי הסימן האהוב ביותר, שיש בו הוראה של "שנה טובה ומתוקה")
- רימון (שם, כסימן לריבוי זכויות; יש לציין לבן איש חי, ניצבים ה, שכתב שאין לאכול רימונים ושאר מאכלים חמוצים בראש השנה – אך בישראל נדמה שהרימונים שלנו, בוודאי הגרעינים עצמם, דווקא מתוקים)
- ראש כבש או איל (שולחן ערוך תקפג, ב; הסימן מזכיר את אילו של יצחק, וכן את תפילתנו שנהיה לראש ולא לזנב; במשנה ברורה תקפג, ז כתב שבהעדר ראש כבש ניתן להשתמש בראש של בהמה או עוף אחר, ואילו המנהג הנפוץ כיום בקהילות אשכנז הוא לקחת ראש של דג).
- ישנם סימנים נוספים שנהגו קהילות שונות, וכמובן שכל אחד ינהג לפי מנהג משפחתו וקהילתו.

עם ברכה או בלי ברכה?

המנהג הוא לאכול את הסימנים לאחר אכילת הפת, קודם שאר סעודת החג (עי' בטור תקפג; מגן אברהם תקפג, א; ט"ז תקפג, ב). אך טבעי לאכול את הסימנים כחלק מסעודת החג (אחרי "המוציא"), ואכילת הסימנים קודם הפת הייתה עלולה לגרום לסיבוכן ביחס לברכה אחרונה על המאכלים השונים (עי' בתורת המועדים,

יום הדין, יום שבו נגזרה גזירתו של כל חי עלי אדמות. אותה גזירה אינה עניין שידוע מראש; להיפך, היא תלויה אך במעשה אדם, בשובו בתשובה וברצונו הטוב לקראת השנה הפותחת.

הציור הנפלא ביותר ליחס בין ראש השנה לבין השנה כולה הוא היחס בין הראש לבין הגוף. הגוף פועל, כביכול, בצורה אוטומטית. אין בתפקודו כל חידוש. עתים בריא, עתים חולה, עד שלאחר כלות שנות החיים הוא מפסיק את פעולתו.

מניין ה"חידושים" של הגוף - קיום מצוותיו, יצירתיותו הנפלאה? אלו אינם מן הגוף, אלא מן הראש. כמו שהראש, מרכז הפיקוד של האדם על הגוף מחדיר את החידוש לגוף כולו, כך יום ראש השנה מחדיר את החידוש לשנה כולה. כל השנה אינה אלא היציאה לפועל של החידושים של ראש השנה.

בפועל, ההבדל הבולט בין ראש השנה שלנו לבין ראשי השנה של אומות העולם, הוא באופי של היום: אצלם, מסיבות והוללות, ואצלנו תפילה, כובד ראש, ושמחה של מצווה. אצלם מדובר אך ב"שנה חדשה" - סיבה טובה לחגיגה. אצלנו מדובר בראש השנה, בראש לגוף של השנה כולה.

איחולי כתיבה וחתימה טובה לכל קורא.

בננה, כדי לצאת מכל ספק (פסקי תשובות תקפג, יג, בשם הרב גבלצדקי); כמובן שאין כך המנהג הרווח.

”יהי רצון”

הגמרא אינה מזכירה תפילה או ברכה שיש לומר בשעת אכילת (או ראיית) הסימנים. עם זאת, פוסקים קדמונים ואחרונים (החל מרב האי גאון) מזכירים את המנהג לומר דברי תפילה עם הסימנים (עי' מרדכי, הוריות יב, א; בית יוסף תקפג; אבודרהם עמ' 266; כל בו סד, הו"ד בכף החיים).

בשולחן ערוך (תקפג, א) מזכיר אפוא: ”וכשיאכל רוביא יאמר: יה"ר שירבו זכויותינו; כרת, יכרתו שונאינו; סלקא, יסתלקו אויבינו; תמרי, יתמו שונאינו; קרא, יקרע גזר דיננו ויקראו לפניך זכויותינו”. המשנה ברורה (תקפג, ב, בשם אליה רבה) מוסיף שיש לחזור בתשובה, ולכוון את לבו באמירת תפילות אלו.

האם יש להזכיר את שם ה' באמירה זו? בקיצור שולחן ערוך (קכט, ט) כתב שאין להזכיר את שם ה', אך רוב הפוסקים מזכירים את הנוסח המלא עם שם ה': ”יה"ר מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו” (עי' סידור יעב"ץ; בית יוסף; כל בו; משנה ברורה תקפג, ב; וכן אחרים). מכאן המנהג הרווח לומר את התפילות עם אזכרת שם ה'.

לעניין מאכלים שעליהם מברכים ברכה ראשונה, יש לומר את ה”יהי רצון” לאחר טעימה מן המאכלים; לשאר הסימנים, יש לומר את הנוסח קודם לאכילת הסימן.

ברכת שהחיינו

לעתים קרובות, אכילת הרימון כרוכה בברכת שהחיינו. באופן זה, יש להימנע מלהביא את הפרי לשולחן בשעת הקידוש, כדי לוודא שברכת שהחיינו של קידוש היום לא תחול אף על הפרי החדש. לאחר מכן, יש לברך על הפרי ברכת שהחיינו כרגיל.

מנהג זה הוא בניגוד לנהוג בלילה השני של ראש השנה, שבו רבים מייחדים פרי חדש כדי לצאת מכל ספק בברכת שהחיינו של קידוש היום (שולחן ערוך, אורח חיים תר, ב). לעניין זה יש לדאוג שהפרי החדש דווקא יהיה על השולחן, כדי שברכת שהחיינו של הקידוש תחול עליו.

אנו מאחלים לכל קורא כתיבה וחתימה טובה, לשנה של בריאות ושגשוג בגשמיות וברוחניות.

עם זאת, גם אכילת הסימנים לאחר בציעת הפת מעלה שאלות מסוימות ביחס לדיני ברכות, ובפרט בנוגע לאמירת ברכה ראשונה.

ביחס לברכת ”העץ” על הפירות, כתבו הפוסקים שיש לברך קודם אכילת התמרים, או קודם אכילת התפוח לנוהגים לאכול את התפוח ראשון (זה מנהג חב”ד, ויש קהילות אשכנז נוספות שנוהגים כן, למרות שאין הדבר טועם את הלכות הברכות הרגילות, לפיהן יש להקדים את התמר, מז' מינים, לתפוח). רוב הפוסקים מציינים שיש לברך את ברכת ”העץ”, אך הט”ז (תקפג, ב, בשם מהרי”ל) מבאר את טעם הדבר, כלשונו: ”וצריך לברך תחלה בפה”ע, דהוי כדברים הבאים בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה”.

כלומר, כאשר פירות נאכלים כ”פתיח” לסעודה, אין לברכים עליהם ברכת ”העץ”, כיון שהם חלק מהסעודה עצמה (עי' משנה ברורה קעד, לט; ספר וזאת הברכה עמ' עז). הסימנים, מנגד, אינם נאכלים כפתיח או כחלק מהותי של הסעודה, אלא כמנהג או ”טקס” של ראש השנה. כיון שכן, הם אינם נחשבים חלק מהסעודה, וקובעים לעצמם ברכה בפני עצמה (עי' דיון בכך בשו”ת דברי יציב, אורח חיים רנב).

דברים אלו נכונים, לכאורה, אף בנוגע לסימנים של יקרות. אף אלו נאכלים כעניין של מנהג ולא כחלק מהותי של הסעודה, באופן שלכאורה יש לברך עליהם ברכת ”בורא פרי האדמה”. אם זאת, המשנה ברורה ושאר פוסקים הזכירו את עניין הברכה דווקא ביחס לפירות, מה שיוצר ספק מסוים בנוגע לסימנים ירק, כיון שבדרך כלל אלו מהווים חלק רגיל של הסעודה.

המנהג הרגיל הוא לברך ”האדמה” על אחד מסימני הירק, אם שיש פוסקים שצדדו שאין לברך עליהם. ביחס לקרא, כתב בשו”ת תשובות והנהגות (ח”ב, סימן רסט, תוך שחולק על דברי הרב שלמה זלמן אויערבך) שאין לברך עליו וכי ברכתו לבטלה, כיון שמאכל קרא הוא חלק מהסעודה, ומעמדו כ”סימן” אינו מעלה ולא מוריד. ייתכן, מנגד, שדברי הרב שטרנבוך נאמרו דווקא בנוגע לקרא, שהיווה (במקומו) חלק רגיל של הסעודה.

בהליכות שלמה (מועדים, ח”ב, א, יח) מובאת עצת הרב שלמה זלמן אויערבך צ”ל שיש לברך ברכת האדמה על סימן ירק שבדרך כלל אינו נאכל – אולי רוביא או קרא. יש שהציעו לברך ברכת האדמה על פרי שברכתו האדמה, כגון מלון, אבטיח או

קנה מקום בבית הכנסת ומישהו אחר התיישב מי משלם?

שאלה:



שלום וברכה

מי שקנה מקומות בביהכ"נ לימים נוראים בשבילו ובשביל בניו ובא אדם נכבד והתיישב על מקום שקנה עבור בנו הקטן ולא נעים לומר לו לקום משם האם הלוקח צריך לשלם עבור המקום ואת"ל שכן האם יכול לדרוש מהזקן שישלם לו עבור הפסדו ומה בכלל הדין אם נשאר מקומות פנויים בביהכ"נ שלא נמכרו האם מותר לאחר להתיישב שם או דהוי כחצר דקיימא לאגרא וכמו מלון או אוטובוס דלא אמרי' זה נהנה וזה לא חסר

תשובה:



שלום רב,

נראה לי שזה שקנה חייב לשלם על המקום, כיון שבתחילת השכירות המקום היה פנוי ומזלו של הקונה גרם שמישהו התיישב שם וכן ניתן להסתדר עם זה שהתיישב אלא שיש בכך חוסר נעימות בלבד. ולא גרע ממה שכתב הנהגות בס' שי סק"ב בדירה שנכנסו חיילים לתוכה. גם נראה לי שהזקן חייב לשלם לבעל המקום עבור המקום ואינו יכול לומר שהיו מקומות אחרים פנויים ואם היה יודע שהמקום נמכר היה מתיישב במקום פנוי חנם. כיון שהיה עליו לדעת שיש שאינם רוצים להעיר מחוסר נעימות והיה עליו לברר מראש היכן יש מקום פנוי שלא נמכר, או לבקש שיעירו לו כשבעל המקום מגיע. וממילא דינו כגברא דלא עביד ומיגר וחסר דקיימא לאגרא שהדר חייב לשלם וכמבואר בשו"ע חו"מ סי' שסג סעיף ו. לענין מי שהתיישב על מקום פנוי, לכאורה היה מקום לפטור מדין זה נהנה וזה לא חסר. אלא שיש לדון שבעצם כל מי שמגיע לביית הכנסת הוא חסר שהרי הוא משתמש בשירותים ובנטילת ידיים ומחמם את האויר. ואף שאין בית הכנסת מחייב את העומדים, מכל מקום נראה שיש חסר קצת שניתן לחייב על כל ההנאה, אם גבאי בית הכנסת דורשים ממנו.

לפייס עני לפנים משורת הדין בכספי מעשרות

שאלה:



שלום,

רשמתי את בני למטפלת פרטית, וחודש לפני תחילת הלימודים ביטלתי את ההרשמה בעקבות עבודה חדשה שהצריכה לשלוח למעון. המטפלת התקשרה ואמרה ש"בעלה אמר שמצד הדין אנחנו לא חייבים לשלם, אבל אם אנחנו רוצים לפצות אותם אז שנביא 200 ש"ח, אבל תעשו מה שאתם חושבים..." (בעלה אברך) יש לי רושם שהיא קצת מקפידה, ואני רוצה לתת להם כסף, השאלה אם אני יכול לתת מכספי מעשרות?

תשובה:



שלום רב,

על עצם השאלה האם מותר לפצות עני מכספי מעשר, ברור שמותר, מאחר שאינו חייב לשלם לו. במקרה שלכם יתכן שאתם חייבים מעיקר הדין לתת להם 200 ש"ח, אולם בכל זאת ניתן לקצת נתינה זו ממעשרות. ראה במקורות. שנה טובה, כתיבה וחתימה טובה

מקורות:



בשו"ע חו"מ סימן רמג ס"ב ובסמ"ע) מבואר שאם הבטיח מתנה מועטת לחברו אינו יכול לחזור בו משום "דברים יש בהם משום מחוסרי אמנה".

אבל אם הבטיח לתת מתנה מרובה יכול לחזור בו, שהמקבל לא סמך דעתו על דבריו. אך אם הבטיח לעני לתת לו מתנה מרובה חייב הנותן לקיים דבריו משום נדר לצדקה, הגם שהמקבל לא סמך על דבריו. ועיין בקצות החושן (סימן פא ס"ק ג. ורסד ס"ק ד) שכתב שהשוכר פועל עני חל חובת צדקה, ולכן גם במקרים שמוותר לחזור משכירות הפועל מצד דיני שכירות פועלים, במידה שהפועל הוא עני אסור לחזור בו. נמצא שבמקרה שלכם, שסיכמתם עם המטפלת עבור שנה, אם המטפלת ענייה - אשת אברך, חל חובת צדקה, אך ודאי שהם יכולים למחול על החיוב. לכן כאשר אמרו לכם שאינכם חייבים אך ראוי לפצות ב200 ש"ח יתכן שיש כאן מחילה אבל לא גמורה, ולכן על 200 ש"ח לא חלה המחילה, ועדיין יש חובת צדקה. אך מאחר ונתנה זו הינה נדר לצדקה, מותר לקזז זאת ממעשרות, ככל נדר לצדקה שיכול לקזז ממעשרות.

תשלך ליד ברז מים פתוח

שאלה:



כבוד הרבנים שליט"א

שלום רב

מקום שאין בו נהר / ים / באר, האם יש ענין לומר תשלך ליד ברז מים (זורמים/מאגר)?

בברכת כתיבה וחתימה טובה

תשובה:



שלום רב,

בכף החיים סי' תקפג כתב שאם אין מקום שיש בו נהר באר ים וכד', ניתן לומר גם ליד בור מים. וראה באור לציון (ח"ד, שו"ת עמוד מד) שהוסיף גם ליד ברז מים פתוח. וכך גם באורחות רבינו ח"ב בהוספות עמוד יד: "ספר לי הגאון ר' חיים קנייבסקי שליט"א כמדומה לו שאביו מו"ר זצוק"ל בשנים האחרונות שלא היה לו כח ללכת לתשלך אמר לו שאומר תשלך ע"י ברז מים שבתוך ביתו". ובילקוט יוסף (ימים נוראים עמוד שג) הביא שאביו מרן הגר"ע נהג לומר תשלך בשנותיו האחרונות ליד דלי מים. אולם ברור שזה רק למעלה יתרה כי תשלך אפשר לומר גם ללא כל מים.

שהחיינו בתקיעת שופר ביום השני

שאלה:



שלום רבנים רציתי לדעת מה ההבדל שעל שופר מברכים שהחיינו רק ביום הראשון ואילו בקידוש אם אין פרי לברך שהחיינו יכול בכול זאת לברך שהחיינו גם ביום השני של ראש השנה? תודה רבה

תשובה:



שלום וברכה

בס' הלכות חג בחג עמ' קא מבאר בדעת המשנה ברורה בס' תר ס"ק ז, שכיון שהיום אנחנו בקיאים בקביעה דירחא ויודעים שהיום הראשון הוא ראש השנה מן התורה, לכן, לענין קביעת היום טוב היום השני הוא חיוב גמור מדרבנן ויש לברך שהחיינו, ואילו לענין מצות התקיעות לא חייבו חכמים אלא משום ספיקא דיומא, וכיון שכבר יצא בתקיעות של אתמול אינו מברך. אמנם דבריו לא ברורים לי, שהרי מן הסתם אין הבדל לענין זה בין קביעות היום למצות התקיעות, והכל חיוב דרבנן כמצוה חדשה. מה שכתב המשנה ברורה הוא להסביר להיפך, את דעת הרמ"א שהורה כן לברך עיי"ש.

ולפי פשטות הדברים נראה לומר, שלגבי עצם היום שקדושתו חדשה יש לברך שהחיינו, אבל מצות שופר, כיון שאנחנו בקיאים, כבר קיימנו אותה אתמול, ודינה כמו לולב ביום שני של סוכות.